

Milan Daniel oslavil osmdesátiny

Zdá se neuvěřitelné, že RNDr. Milan Daniel, DrSc., oslavil letos své 80. narozeniny. Milan totiž jako by vůbec nestárl, jeho pracovní nasazení, entuziasmus a badatelská posedlost nikterak neutuchá. Napak, nové plány a projekty v dnešní době zvýšeného zájmu o klíšťata a jimi přenášené nákazy mu ani nedovolují v pracovním tempu polevit. Pro nás, mladší kolegy, je nenahraditelným učitelem a rádcem, stále uznávanou a vyhledávanou vědeckou autoritou v ekologii klíšťat a jimi přenášených nákaz, ale také v oblasti roztočů a dalších skupin parazitických členovců medicínského významu. Už od dětství jsem jako příznivec alpinismu s velkým zaujetím sledoval první československé horolezecké expedice do Hindúkuše a Himálaje s vědeckým programem, kterých se Milan Daniel zúčastnil coby zoolog a parazitolog. Imponoval mi svým vztahem k horám a schopností vědecky pracovat v náročném horském terénu. V té době jsem nemohl ani tušit, že se jednou naše cesty setkají a já budu mít příležitost s ním i jeho manželkou Vlastou spolupracovat na problematice klíšťat.

Milan Daniel se narodil 14. června 1931 v Horažďovicích v učitelské rodině. Podstatnou část dětství prožil v Rakovníku, kde v r. 1951 maturoval na Wintrově gymnáziu. Zájem o přírodu ho přivedl na tehdejší Biologickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze (obor zoologie – parazitologie), kde dokončil studium v r. 1956. Po krátkém působení na fakultě u prof. Otto Jírovce nastoupil do parazitologického oddělení Biologického ústavu Československé akademie věd (v r. 1962 z něho vznikl Parazitologický ústav ČSAV v Praze), kde v r. 1959

obhájil kandidátskou dizertační práci. Od r. 1965 působil jako vedoucí oddělení experimentální arachnoentomologie v Parazitologickém ústavu ČSAV v Praze, v r. 1970 však byl v rámci normalizačních opatření z této pozice direktivně odvolán. „Velký doktorát“ mohl obhájit až v r. 1987, kdy normalizace již poněkud ztrácela dech. V r. 1986 přešel do Institutu postgraduálního vzdělávání ve zdravotnictví v Praze (původně Institut pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů), v jehož rámci pracoval jednak v Institutu tropického lékařství, kde vedl oddělení lékařské entomologie a ekologie (do r. 1992), a později ve Škole veřejného zdravotnictví (do r. 2009). Zde také vybudoval a vedl Národní referenční laboratoř lékařské entomologie a přenašečů nákaz, od r. 2000 také ve Státním zdravotním ústavu v Praze, v Centru mikrobiologie a epidemiologie, kde působí dodnes.

Milan Daniel se zaměřil na studium ekologie parazitických členovců – vektorů nákaz a jejich významu v epidemiologii. Jeho životním tématem je především výzkum klíšťat, zejména klíštěte obecného (*Ixodes ricinus*), vlivu abiotických i biotických faktorů na jeho vývojový cyklus, vazbu na různé typy prostředí a na zákonitosti jeho rozšíření v krajinně ovlivněné v různém stupni hospodářskou činností člověka. Vpracoval metodiku dlouhodobých terénních experimentů umožňující sledovat vývoj klíšťat (ale i dalších ektoparazitů) ve volné přírodě i v hnízdech hostitelů spolu s dlouhodobým záznamem mikroklimatu pro přímé počítačové vyhodnocení. V 60. letech 20. stol. byla tato metodika novátorská nejen v parazitologii, ale v ekologii vůbec. Zaměřil se též na využití družico-

vých snímků a geoinformačních technologií pro tvorbu predikčních map rizikovosti krajiny z hlediska výskytu klíšťat a jimi přenášených nákaz, zejména klíšťové encefalitidy a lymfské boreliózy. Tento postup byl v Evropě ve své době zcela nový. Dalším směrem činnosti v současnosti je výzkum vlivu změn klimatu na ekologii a šíření klíštěte obecného a jím přenášených nákaz.

Ve všech zmíněných etapách šlo o vysoce komplexní otázky, pro jejichž řešení se Milanovi dařilo nalézt a nadchnout pracovníky patřičných oborů a navázat s nimi často dlouhodobou spolupráci. Kromě biologických oborů (mikrobiologie, virologie, mykologie, botanika) šlo i o některé technické obory, např. spolupráce s Ústavem teorie informace a automatizace ČSAV vedla k vývoji speciálního zařízení pro dálkové měření teploty a vlhkosti v polních podmínkách. Dlouhodobou spolupráci navázal též s Laboratoří dálkového průzkumu Země při ČVUT v Praze a později s katedrou kartografie a geoinformatiky Přírodovědecké fakulty UK v Praze, jejímž výsledkem bylo vydání jedinečného Atlasu klíšťové encefalitidy v ČR (2002) obsahujícího predikční mapy míst zvýšeného rizika výskytu nákazy. Úspěšná je též spolupráce s Českým hydrometeorologickým ústavem (ČHMÚ) v Praze, v jejím rámci se podařilo mimo jiné vypracovat počítačový program TICKPRO, který již čtvrtým rokem slouží pro předpovědi

1 Československá horolezecká expedice do Východního Hindúkuše v Afghánistánu (1965). Milan Daniel při práci s hrabošem rodu *Alticola* v přenosném ochranném boxu – šlo o oblast s rizikem výskytu moru. Foto V. Heckel

2 Československá horolezecká expedice Makalu (1973). M. Daniel před svou „laboratoří“ v základním táboře (v pozadí Peak VI)

3 M. Daniel při zjišťování horní hranice rozšíření klíštěte obecného (*Ixodes ricinus*) v oblasti Pradědu, Jeseníky (2010)

zvýšené aktivity klíšťat, uveřejňované na webových stránkách Státního zdravotního ústavu a ČHMÚ. Výrazná je také pedagogická činnost M. Daniela, zejména v Institutu pro další vzdělávání ve zdravotnictví v Praze v kurzech tropické a cestovní medicíny, epidemiologie, hygieny a veřejného zdravotnictví. Jeho přednášky jsou vždy nevedněním zážitkem.

V r. 1957 byl Milan členem československo-jugoslávské expedice pro výzkum klíšťové encefalitidy v Kamnických Alpách (Slovinsko). Tato práce se stala základem výzkumu zoonóz (onemocnění nebo infekční onemocnění, která jsou přirozeně přenosná přímo nebo nepřímo mezi zvířaty a člověkem) s přírodní ohniskovostí na území bývalé Jugoslávie a výzkumu nákaz přenášených klíšťaty na území Slovinska. Spolu s chorvatskými a srbskými parazitology se uskutečnila další expedice na území Chorvatska, Bosny, Hercegoviny, Srbska, Černé Hory a Makedonie (1968–70). Kromě toho působil i v dalších zemích jihovýchodní Evropy (Albánie, Bulharsko).

Významnou kapitolou Milanovy vědecké práce v zahraničí byla již zmíněná účast v horolezeckých expedicích do asijských velehor, organizovaných Československým svazem tělesné výchovy, v nichž plnil vlastní vědecké úkoly (Afgánistán 1965, Pákistán 1967, Nepál 1973). Tento výzkum byl zaměřen na získání nových faunistických poznatků a popisy taxonů z oblastí dosud neprobádaných (Východní Hindúkuš, Afgánistán, Pákistán), případně jen málo známých (oblast Makalu, Nepál), ale zároveň na významné zoogeografické otázky v těchto horských systémech na hranici mezi palearktickou a orientální oblastí, na ekologii zjištěných skupin parazitů i celé krajiny velehor. V tomto směru je rovněž v současnosti velmi aktuální osídlování nových ploch uvolněných ústupem ledovců živými organismy, řešené v nepálském Himálaji. Zde pracoval s geomorfologem Janem Kalvodou, dalším účastníkem expedice Makalu '73. Shromážděný materiál je základem více než čtyř desítek publikací uveřejněných většinou v zahraničním odborném tisku, ale některé též v Živě (např. seriál Příroda v Himálaji I.–VI., Živa 1974, 1–6; článek Příroda v Hindúkuši, Živa 1966, 3: 81–86). Na jeho zpracování (od půdních vzorků pro izolaci mikromycet, přes herbářové položky vyšších rostlin až k drobným savcům a ptákům, včetně jejich vnitřních a vnějších parazitů) se podílela řada českých i zahraničních specialistů, jako např. H. Hoogstraal (USA – nestor výzkumu klíšťat), F. G. A. M. Smit (kurátor Rothschildovy sbírky blech v Přírodovědném muzeu v Londýně) aj. Řešené problémy, pracovní postupy a některé výsledky popsal Milan v popularizační knize Život a smrt na vrcholech světa (Mladá fronta, Praha 1977), která byla přeložena do několika jazyků.

V r. 1978 se účastnil expedice Africa '78, kterou na pozvání ugandských autorit ochrany přírody organizoval tehdejší Tis – Svaz pro ochranu přírody. Hlavním cílem bylo přispět k řešení otázky prudkého poklesu početnosti antilopy vodušky kob (*Kobus kob thomasi*) v oblasti jihozápad-

4 M. Daniel při výuce o infekčních onemocněních přenášených členovci v rámci kurzu Bio-Terrain Epidemiology (Boletice 2007) pro specialisty z NATO. Snímky z archivu M. Daniela, pokud není uvedeno jinak

ní Ugandy (Toro Game Reserve). Vzniklý soubor prací Ekologické studie afrických savan získal v r. 1985 Cenu ČSAV (více informací viz také Živa 1979, 2: 71–76).

V r. 1980 pracoval na Kubě v dlouhodobém projektu výzkumu klíšťat a klíšťátek (*Argasidae*) a jejich významu pro šíření arbovirových nákaz. V řadě publikací se též věnoval zpracování kubánských sběrů sametec – cizopasných roztočů z čeledi *Trombiculidae*. A přehled zahraničních terénních výzkumů M. Daniela by nebyl úplný, kdybych zde neuvedl jeho zapojení v týmu pracovníků Institutu hygieny v Grazu (1987); zkoumali hygienické podmínky a zdravotní stav lidí žijících ve slumech na místech svazu komunálního odpadu v Káhiře. Cílem bylo zjistit hlavní problémy, které v dalším měla řešit ošetřovna, jejíž zřízení plánovala rakouská církevní charita. Vědecké výsledky z expedice uvádějí J. a M. Martínkové v knize Kdo byl kdo, naši cestovatelé a geografové (Nakladatelství Libri, Praha 1998).

Úplný výčet badatelsky nesmírně plodného působení M. Daniela, jakož i účast ve vědeckých radách a společnostech, redakční činnost v odborných a vědeckých periodikách a knižních edicích, překladatelská činnost nebo práce v orgánech Akademie věd ČR by vydal na seriál biografických článků. Chtěl bych se však zmínit o dvou významných oblastech, které výrazným způsobem doplňují mozaiku jeho badatelské dráhy. Tou první je organizace vědeckých setkání, z nichž zejména úspěch 3. mezinárodního akarologického kongresu v Praze v r. 1971 byl jeho velkou zásluhou a dodnes se považuje za mezník tohoto oboru věnovaného studiu roztočů v mezinárodním kontextu i u nás. Setkání

se světovou komunitou se stalo na dlouhou dobu v naší zemi posledním živým kontaktem s kolegy ze západního světa, dodnes má proto mezi pamětníky velmi osobitý význam. Kongres dodal potřebnou sílu k překonání „doby temna“ v této badatelské komunitě. Ostatně není bez zajímavosti, že po bezmála 20 letech, a to v r. 1990, poprvé ve svobodném Československu, se konal v pořadí 8. mezinárodní akarologický kongres v Českých Budějovicích opět za významného přispění oslavence.

Celoživotní bohaté dílo Milana Daniela korunují jeho vědecké a popularizační publikace. Omezím se ale jen na určitý přehled. Publikačně činný byl od r. 1953, kdy vyšla ve Věstníku Čs. společnosti zoologické jeho první práce věnovaná klíšťatům. O rok později následovala další již v prestižním časopise Zeitschrift für Parasitenkunde (dnes Parasitology Research). Do konce r. 2010 publikoval (částečně se spoluautory) více než 300 vědeckých a odborných prací v domácích i zahraničních časopisech, včetně vyžádaných kapitol do knižních monografií, též přes 200 vědecko-popularizačních článků v časopisech a v denním tisku. Je autorem, spoluautorem nebo editorem 7 vědeckých knižních titulů a tří učebnic.

Z knih určených odborné veřejnosti je třeba zmínit zejména titul Klíč zvířeny ČSSR IV. – *Chelicerata* (redigováno spolu s Vladimírem Černým v r. 1971, autorsky zpracoval úvodní kapitoly klepítkačů, roztočů a podřád sametkovců); tato kniha i 40 let od vydání zůstala jediným takto široce koncipovaným určovacím dílem ve střední Evropě a stala se základním studijním pramenem několika generací zoologů. Podobně široce pojatou monografií je Lékařská entomologie a životní prostředí (spolu s Bohumírem Rosickým a kol. 1989); autoři za ni obdrželi Tvůrčí premií Českého literárního fondu (1990). Další kniha – Probleme der Stadthygiene, Tierische Umwelt (spolu s Wolfem Sixlem a Bohumírem Rosickým, Graz 1992) – byla velmi kladně přijata v zahraničí.

Výzkumu v asijských velehorách se věnují dvě publikace. V první z nich Himálaj (spolu s J. Kalvodou, Nakladatelství Academia 1978) je podán celkový obraz živé i neživé přírody v této oblasti. Druhá kniha Život a smrt na vrcholech světa (Mladá fronta, Praha 1977) informuje o přírodovědeckém výzkumu výprav do Afgánistánu, Pákistánu a Nepálu a současně líčí osudy, sportovní výsledky i tragické prohry. Dočkala se též cizojazyčných vydání. K Milanově popularizační činnosti patří i překlad dvou knih amerického ekologa a etologa G. B. Schallera Mlčící kameny (Mladá fronta, Praha 1995) a Poslední panda (Mladá fronta, Praha 1999).

Výrazné postavení zaujímá publikace Tajné stezky smrtonošů, která vyšla v edici Kolumbus (Mladá fronta, Praha 1985). I po čtvrtině století je stále aktuální a doporučuje se jako doplňková literatura v kurzech parazitologie nebo vektorové biologie na našich fakultách. Byla vydána také v ruštině. Na místě je dále připomenutí rozsáhlé dlouhodobé spolupráce s Československým rozhlasem (především s redakcí přírodovědného vysílání Me-

teor), Československou televizi a Československým krátkým filmem jako poradce, případně autor námětů a scénářů výukových filmů.

A na závěr – jménem Milana Daniela je označeno 14 druhů popsaných nově pro vědu: jeden rostlinný druh silenky (*Silene danielii*) a po jednom druhu bezobratlých ze skupin pavouků (*Araneidea*), chvostokůk (*Collembola*), brouků (*Coleoptera*),

stejnokřídlých (*Homoptera*), dvoukřídlých (*Diptera*), blech (*Siphonaptera*) a pět druhů klíšťat a roztočů – *Acarina* (*Ixodidae*, *Mesostigmata*, *Analgoidea* a čtyři z čeledi *Trombiculidae*). Dále byl popsán nový rod *Milandanielia* v čeledi roztočů sametek *Microthrombidiidae*. To jsou jistě ta nejcennější uznání za úspěšné působení v parazitologii i lékařské entomologii nebo obecně zoologii.

Milane, chtěl bych poděkovat tobě a tvé manželce Vlastě, společníci v životě i ve vědě, za vynikající spolupráci, a popřát vám z celého srdce za sebe i četné spolupracovníky do dalších mnoha let pevně zdraví a stále nadšení pro řešení nových otázek nejen ze života klíšťat.

Vladimír Bejček

Karel Šťastný sedmdesátiletý

Čas letí jako splašený býk. Od 22. července 2011 je prof. RNDr. Karel Šťastný, CSc., sedmdesátníkem. Narodil se v Českém Brodě a dodnes tam žije. Po absolvování střední všeobecně vzdělávací školy (dnes gymnázium) začal studovat učitelský obor zoologie a geografie na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Již tehdy se jeho hlavní pozornost soustředila na obratlovce, především ptáky. Silný vliv na něho měl Walter Černý, ornitolog na PřF UK v Praze a dlouholetý předseda ornitologické společnosti. Po absolutoriu v r. 1963 zažil Karel dvě poměrně krátká angažmá – tři roky na místě zoologa ve Vlastivědném muzeu v Šumperku a dva roky ve Výzkumném ústavu krmivářském. Pak už nastoupil na své v mnoha ohledech osudové pracoviště – oddělení ekologie konzumentů Ústavu krajinné ekologie ČSAV v Říčanech – zde vydržel celých 16 let. V semknutém, altruisticky smýšlejícím kolektivu vedeném Eliškou Novákovou, později jím samotným, našel svou parketu. Konkrétně šlo o výzkum zaměřený na využití ptáků a savců v bioindikaci, biodiagnostice a ekologickém monitoringu. V retrospektivě lze konstatovat, že v tomto období Karel zahájil novou éru československé ornitologie a nemalou měrou zasáhl i do evropského prostoru.

Po přemístění Ústavu krajinné ekologie ČSAV do Českých Budějovic v r. 1985 přešel Karel do Ústavu aplikované ekologie a ekotechniky Vysoké školy zemědělské (VŠZ, dnes Česká zemědělská univerzita) v Kostelci nad Černými lesy. Se změnou pracoviště však nemusel zásadně měnit profil svého vědeckého zaměření a pokračoval v rozpracovaném díle. Již jako renomovaný vědecký pracovník se ujal organizace 11. kongresu IBCC (International Bird Census Committee) a EOAC (European Ornithological Atlas Committee) zaměřeného na kvantitativní ornitologické studie a problematiku mapování ptáků. Do areálu tehdejší VŠZ v Praze se v létě 1989 sjeli přední odborníci z více než 20 států světa. Z mnoha jejich hodnotících reakcí bylo zřejmé nadšení a spokojenost.

Společenské změny v listopadu 1989 odstartovaly současnou etapu Karlova profesního života. Byl členem realizačního týmu, díky kterému se v r. 1990 po téměř 30 letech obnovila činnost Lesnické fakulty Vysoké školy zemědělské v Praze. Dvě

1 Karel Šťastný. Foto J. Červený

tříletá období působil ve funkci proděkana pro vědu a zahraniční styky a zároveň zastupoval vedoucího katedry ekologie. V r. 1990 se habilitoval a po dalších čtyřech letech se stal řádným profesorem ekologie Lesnické fakulty České zemědělské univerzity v Praze. V r. 1996 se ujal funkce vedoucího katedry ekologie. Přibýlo mnoho organizační a pedagogické práce, a navíc dojíždění do Prahy. Ani ve světle nové reality nepolevil K. Šťastný ve svých vědeckých a odborných aktivitách, ba právě naopak. Po rozdělení Fakulty lesnické a environmentální ČZU na Fakultu životního prostředí a Fakultu lesnickou a dřevařskou, působí na první z nich, nadále v rámci katedry ekologie.

Z celé řady zásadních vědeckých a odborných výstupů (stovky článků, desítky knih) je třeba vyzdvihnout Atlas hnízdního rozšíření ptáků v ČSSR 1973–77, který v r. 1987 vydalo Nakladatelství Academia. Málokdo si dovede představit neskutečný objem odborné i organizační práce vložené do tohoto díla. Nasbírané zkušenosti bohatě zúročil při realizaci dalších dvou celorepublikových mapování, a to v letech 1985–89 a 2001–03. Poslední publikovaný atlas, který vyšel ve dvou vydáních, byl po zásluze oceněn ministrem životního prostředí a Hlávkovou nadací. Významnou měrou přispěl Karel organizačně i autoricky k realizaci evropského atlasu hnízdní-

ho rozšíření ptáků (1997). Je též spoluautorem Atlasu zimního rozšíření ptáků ČR v letech 1982–85. Stál u zrodu dodnes aktivního Jednotného programu sčítání ptáků (1982) a dlouhá léta ho organizoval a zpracovával cenná data. Jen díky tomu lze dnes hodnotit dlouhodobé populační trendy ptáků na území naší republiky. Podílel se na tvorbě všech svazků Fauny ČR – Ptáci a v probíhající reedici je hlavním redaktorem.

Z výše popsaného by se mohlo zdát, že se nehne z kanceláře, realita je však jiná. Terénní práce byla vždy jeho prioritou a dodnes sběrem primárních dat tráví mnoho času. Dříve směřoval zejména do milovaných jižních Čech, následně se do značné míry přeorientoval na severozápadní Čechy, především na Krušné hory ovlivňované průmyslovými imisemi. V rámci projektu financovaného vládou České republiky jako pomoc rozvojovým státům po několik let vyjžděl na jemenský ostrov Sokotra a podstatnou měrou se podílel na tvorbě ekologické sítě těchto „Galapág“ v Indickém oceánu (viz také Živa 2002, 1: 22–30).

Významná je také Karlova pedagogická aktivita. Jeho přednášky ze zoologie, ornitologie a ekologie jsou doslova prošípané příklady z vlastní vědecké práce. Desítkám studentů nadále předává své bohaté zkušenosti. Je známý svou náročností, ale i laskavostí a ochotou kdykoli pomoci, nezřídká přímo v terénu.

Nesmazatelnou stopu nechal v České společnosti ornitologické. Více než 30 let působil v jejím výboru, v letech 1974–96 v pozici jednatele a následně až do února 2008 vykonával funkci předsedy. Dodnes na každé členské schůzi v samostatné rubrice sděluje aktuální zajímavá pozorování ptáků. Nelze opominout ani popularizační aktivity. Celá řada úspěšných knih o ptácích a přírodě byla opakovaně vydána v několika jazykových mutacích. V popředí jistě stojí tři díly encyklopedie Svět zvířat věnované ptákům. Znamé jsou také jeho články, např. v Živě, Vesmíru nebo Světě myslivosti. Aktivně působí v redakčních radách časopisů Živa, Sylvia a Folia zoologica.

Na závěr se vrátím k úvodní pasáži. Čas letí, ale Karla Šťastného jako by se to netýkalo. Zdá se, že našel recept, jak neúprosný čas obelstít. Dodnes plnohodnotně řeší vědecké granty, pravidelně přednáší, je vyhledávaným vedoucím bakalářských, diplomových a dizertačních prací, nepolevuje v terénním výzkumu a publikuje získané výsledky. Co mu popřát do dalších let – pevně zdraví, spokojenost a další životní úspěchy.